

De verliezer wint; zelfontplooiing en onderwijs

Een antwoord aan dr. G. Huizinga (Ped. Stud. (9) 307-312)

H. C. J. DUIJKER

1. Inleiding

In zijn artikel brengt Huizinga enkele bezwaren naar voren tegen mijn eerder in dit tijdschrift verschenen beschouwingen over het gebruik dat in menig officieel stuk wordt gemaakt van termen als 'zelfontplooiing' e.d. Huizinga stelt, dat ik aan diverse aspecten van de theorieën van Maslow c.s. geen aandacht heb besteed. Daar heeft hij gelijk in; mijn opstel was niet bedoeld als een bijdrage tot de psychologische theorievorming, waarin de mérites van Maslow's denkbeelden zouden worden geëvalueerd. Mijn doelstelling was veel beperkter. Het ging mij om het onderwijs, en met name om de vraag, welke doelstellingen door de (centrale) overheid aan het onderwijs mogen worden opgelegd. Vandaar ook dat ik de nadruk heb gelegd op de ontwikkeling van vaardigheden, talenten enz.; als er *via het onderwijs* iets te 'ontplooiën' valt, moet men het m.i. in deze sfeer zoeken. En ik heb getracht aannemelijk te maken, dat *zelfs* wanneer men aan 'ontplooiing' deze enigermate concrete betekenis hecht, het onderwijs daarmee nog niets kan aanvangen.

Overigens wordt door Huizinga betwijfeld of de term 'zelfontplooiing', die herhaaldelijk in overheidsstukken wordt aangetroffen (naast: persoonlijke ontplooiing, zelfverwerkelijking, toeneming van zelfconcept e.d.) wel door Maslow c.s. is geïnspireerd. Dit acht ik uiterst waarschijnlijk. In het rapport 'Schooldekanaat' komt nl. op pag. 11 de volgende zin voor: 'Er is op de ontwikkelde ideeën aantoonbaar een duidelijke invloed merkbaar van de 'humanistic psychology' van de Amerikanen Rogers en Maslow'. Geen fraai Nederlands; maar de strekking is duidelijk. Nu zou men kunnen opmerken: dit geldt alleen voor het genoemde rapport. Men dient echter te bedenken dat de (grote) commissie, die het heeft samengesteld, door menige 'persoonlijke unie' verbonden was met de groeperingen die de andere door mij gereleveerde nota's ('Contouren' en 'Schoolbegeleiding') hebben vervaardigd. Ik ben er dan ook van overtuigd dat mede via dit gecombineerde lidmaatschap ook in die andere gezelschap-

pen de invloed van de 'humanistic psychology' is doorgedrongen.

2. Terminologie

Mocht er al een verschil in betekenis bestaan tussen de woorden 'zelfverwerkelijking' en 'zelfontplooiing' – beider vaagheid maakt een beslissing hieromtrent moeilijk – dan acht ik dat niet relevant voor de kern van mijn betoog. In beide woorden komt 'zelf' voor: en dat is een der minst duidelijke woorden in de psychologie. Onder 'ontplooiën' kan men zoiets verstaan als 'ontvouwen', als 'tot aanzijn brengen van wat in de kiem reeds aanwezig was'; 'verwerkelijken' zou kunnen betekenen: '(latente) mogelijkheden verwezenlijken'. Welnu, tussen wat in de kiem aanwezig is, en wat latent mogelijk is zie ik niet zoveel verschil.

Huizinga merkt op, dat hij liever spreekt van 'psychisch gezond' dan van 'verwerkelijkt'. Ik kom daar straks nog op terug. Hier wil ik slechts ingaan op de bewering van Huizinga, dat er twee begrippen 'gezondheid' zijn, een statistisch en een normatief. Dat ben ik geheel met hem (en Maslow) *oneens*. Een voorbeeld uit de tandheelkunde, dat ik ook in andere geschriften heb gebruikt: een 'gezond', een gaaf gebit geldt als norm ook daar waar (zoals bijv. in Nederland) slechts weinigen er zulk een 'gezond' gebit op na houden. De norm is hier beslist niet 'statistisch', maar kan wel nuttig zijn, bijv. dienstbaar aan preventie, omdat wij op grond van (wetenschappelijke) ervaring weten dat sommige mensen (in ons land of elders) inderdaad een gaaf gebit hebben (de norm is dus 'realistisch') en verder, omdat men enig functioneel inzicht heeft in de factoren die de vorming of de instandhouding van zo'n gebit bevorderen of schaden.

3. Talent als koopwaar?

Ik heb hierboven reeds aangeduid, waarom ik, met

het oog op het centrale thema van mijn vorige artikel, speciale aandacht heb gewijd aan één mogelijke betekenis van 'zelfontplooiing', nl. die van het tot ontwikkeling brengen van vaardigheden, talenten enz.

Het is mij een volkomen raadsel, waarom het streven naar zulk een ontwikkeling in denigrerende termen als 'market orientation' zou moeten worden beschreven. Wie de biografieën leest van vele 'getalenteerden' kan niet anders dan onder de indruk komen van (en vaak bewondering voelen voor) de inspanningen en de ontberingen die zij zich hebben getroost om datgene te verwerkelijken, wat zij als mogelijkheid bij zichzelf ontwaarden; om aan hun visie gestalte te geven. Als Fromm figuren als Van Gogh, Gauguin, Joyce, Proust als sjacheraars zou willen kenschetsen, zou ik dat een onbeschaamde aanmatiging vinden. Trouwens, wie bewijst dat het 'ongezond' is, als een begaafd mens meent dat andere dingen in zijn leven belangrijker zijn dan de 'verwerkelijking' van zijn povere zelfje?

En op een meer bescheiden, meer 'alledaags' niveau: wat is er eigenlijk precies tegen, als iemand, bij zichzelf belangstelling en een zekere 'aanleg' voor een bepaald soort werkzaamheid opmerkend, probeert met die werkzaamheid zijn boterham te verdienen? Behoort hij daarvoor uitgescholden te worden? En zou een school, die hem helpt zijn voornemens te verwezenlijken, als inhumaan verketterd moeten worden?

Ik bezit geen auto; dat is misschien de reden waarom mij ontgaat waarom het 'ontplooiën van specifieke talenten' iets te maken zou hebben met de slagzin 'blij dat ik rij'. Ik kan mij werkelijk niet voorstellen, dat Huizinga als motto zou propageren: 'blij dat ik stilsta'.

4. De zeldzame gezondheid

Zoals gezegd, prefereert Huizinga de term 'gezondheid' boven 'zelfverwerkelijking'. Ik kan dat billijken; het lijkt nl. inderdaad in overeenstemming met de intenties van Maslow en diens medestanders. Maar juist door deze substitutie wordt een aspect verduidelijkt, dat ik in mijn eerdere artikel kort heb belicht, maar dat een ietwat uitvoeriger bespreking waard lijkt.

Gezondheid is een evaluatief begrip, d.w.z. vooronderstelt het 'bestaan' van beoordelingsmaatstaven, van normen. Eenvoudig uitgedrukt: als men over 'gezondheid' spreekt, is voorondersteld, dat er van meer of minder terecht sprake kan zijn: sommige mensen zijn meer, andere minder gezond.

Volgens de interpretatie, die Huizinga geeft van Maslow's intenties, is slechts diegene 'gezond' te noemen, die 'zijn gegeven mogelijkheden heeft kunnen waarmaken'. Het is, zo mag men het m.i. ook wel stellen, de 'natuurlijke bestemming' van de mens om gezond te zijn; wat zijn mogelijkheden tot gezondheid (zijn 'zelfverwerkelijking') belemmert, (bijv. zijn maatschappelijke positie) belemmert ook de bevrediging van de in de 'essential nature' van de mens (volgens Maslow) aanwezige behoeften.

Maar er zijn, volgens Maslow, slechts heel weinig (psychisch) gezonde mensen. Nu laat ik in het midden wat hiervan de oorzaken zouden kunnen zijn, m.a.w. wie of wat verantwoordelijk is voor de obstakels, die de 'gezondwording' of 'zelfverwerkelijking' ontmoet. Doch (psychische) gezondheid is, als men Maslow mag geloven, *zeldzaam*.

Als men nu enerzijds 'psychisch gezond' gelijkstelt met: erin geslaagd de aan de menselijke natuur inherente mogelijkheden waar te maken, en anderzijds constateert dat slechts een zeer gering percentage der mensen psychisch gezond is, dan moet men de consequentie van dit standpunt aanvaarden. Die consequentie is: mensen zijn, zoal niet in 'aanleg', maar dan toch in feite ongelijkwaardig. Die conclusie wordt te dwingend, als men (met Maslow) ook de waarden wil verankeren in de 'menselijke natuur', m.a.w. een naturalistische ethiek voorstaat. Immers, wie 'gezond' is, is dan in een zeer fundamentele betekenis 'meer mens'; en als er *buiten* de mens geen maatstaven zijn te vinden om iemand's 'waardigheid' te bepalen, is iemand die 'meer mens' is ook meer 'waard'; m.a.w. bestaat er, zolang de meerderheid der mensen nog 'ongezond' is, een principiële ongelijkwaardigheid tussen de 'gezonden' en de 'ongezonden', resp. de 'nog niet gezonden'.

Ik moge hier nogmaals herinneren aan de typerende vergelijking die Maslow gebruikt om de houding van de 'zelfverwerkelijker' (de 'gezonde') jegens zijn minder ver gevorderde, (nog) niet 'gezonde' medemensen te kenschetsen: die van de 'oudere broer'.

Het is overigens een misvatting, dat 'denken in termen van aangeboren ongelijkheid' in strijd zou zijn met de idee der gelijkwaardigheid, zoals Huizinga suggereert. Er *zijn* nu eenmaal onloochenbaar aangeboren ongelijkheden, denk bijv. aan het geslacht; maar die hebben principiële niets te maken met de (cultureel bepaalde) opvattingen over gelijkwaardigheid.

Huizinga stelt verder: 'we vergelijken niet de één met de ander, maar één zoals hij *is* met *hemzelf* zoals hij zou kunnen zijn'. Ik zou wel eens willen weten hoe men dat dan doet. Gesteld eens, dat ik dadelijk

na mijn geboorte uit mijn wieg was gestolen, en beland was in het gezin van een Duitse grootindustrieel, of in een Franse boerenfamilie. Misschien was ik in het eerste geval wel bij de S.S. beland, in het tweede een R.K. priester geworden. Ik weet zelf nauwelijks hoe of wat ik ben; eerst recht weet ik niet, en kan *niemand* weten, hoe ik had *kunnen* zijn. Algemener: het 'zelf', ontdaan van alle toevallige attributen, van alle 'contingenties' is onbepaalbaar, onbespreekbaar, is in zekere zin: niets. En zo opgevat zijn alle 'zelden' inderdaad onderling gelijkwaardig, nl. als 'pure' potenties, abstracties in de trant van de 'nulverzameling'.

5. Het algemeen-menselijke

Het schema: uniek-persoonlijk versus algemeen-menselijk vormt een ontoelaatbare vereenvoudiging van de problematiek. Overal en altijd treffen wij de mens (de volwassene, maar ook reeds het nog jonge kind) aan als gevormd door een cultuur. Huizinga spreekt daar niet over; vermeldt slechts dat het algemeen-menselijke 'openstaat voor wetenschappelijk onderzoek'. Inderdaad, het staat open, en zal nog wel heel lang open blijven staan. Als het algemeen-menselijke ooit wordt opgespoord, zal dat slechts kunnen via intercultureel vergelijkend onderzoek. En ik moge Huizinga en de lezers van dit tijdschrift verzekeren, dat dit soort onderzoek uitermate moeilijk is (en uitermate kostbaar); en verder dat het enige tot nog toe verrichte onderzoek waar wellicht iets algemeen-menselijks mee aan de dag is gebracht, nl. de monumentale studie van Osgood c.s. over 'affective meanings', heeft opgeleverd, dat de 'evaluatieve' factor overal de belangrijkste is. Dat betekent, dat overal ter wereld mensen in de eerste plaats geneigd zijn tot beoordelingen in termen van goed of slecht, gunstig of ongunstig enz. In het licht van dit resultaat mag men wel concluderen, dat Maslow, die zo graag evalueerde, beslist geen buitenbeentje was.

Het is overigens, strikt genomen, nog dubieus of zelfs Osgood een kenmerk van de menselijke 'natuur' heeft opgespoord: ook hij moest werken met 'cultureel gevormden'. En het is geenszins evident, dat overeenstemming tussen culturen conclusies toelaat inzake de 'essential nature' der mensen en zo ja, wat voor conclusies dat dan zouden zijn.

Zelfs al zou men, zoals Huizinga suggereert, vinden dat overal en altijd als idealen worden nagestreefd: 'Autonomie, openheid voor nieuwe ideeën, vertrouwen in de medemens, creativiteit, democratische instelling' enz. dan nog mag men deze idealen

niet opvatten als rechtstreekse uitingen van de menselijke natuur. Misschien zelfs eerder het tegendeel! Hoe lang al en hoe vaak wordt 'vrede' als een ideale toestand afgeschilderd; mag men daaruit afleiden dat de mens 'van nature' vreedzaam is? Ik vrees van niet. Misschien zijn dergelijke idealen juist dienstig om de menselijke 'natuur' in toom te houden; misschien bestaat het menselijke, het 'humane' niet in het verwerkelijken maar juist in het overwinnen van de menselijke 'natuur'.

Tenslotte nog dit: het construeren van vragenlijsten e.d. heeft m.i. in het geheel niets te maken met de hier aan de orde zijnde problematiek. Via een vragenlijst kan men *hoogstens* te weten komen (en dat is een *zeer* optimistische opvatting) hoe iemand *is* en wat hij hoopt te worden. Nimmer kan men op die manier uitvinden, wat hij zou *kunnen* zijn, resp. geweest zijn (zie hierboven). Bovendien: via iedere vragenlijst bekijkt men de respondent door een 'cultureel gekleurde' bril; zelfs het *afnemen* van vragenlijsten e.d. is in menige cultuur onmogelijk. En dan nog: het afnemen van gestandaardiseerde vragenlijsten kan natuurlijk niet dienen, om het 'unieke' van een persoon op te sporen, al was het alleen maar omdat men een taal moet gebruiken. En een taal is een 'gelijkmaker', een uitwisser van (eventuele) uniciteit, zeker de omgangstaal, waarvan men zich in zo'n geval moet bedienen. Misschien kan een dichter *ondanks* de taal iets van zijn uniciteit in zijn werk laten doorklinken; maar dan zijn wij in een heel andere sfeer dan die van de vragenlijstjes.

6. De verliezer wint

Bij sommige spelletjes bestaat er een variant, die wordt aangeduid als: 'qui perd, gagne'. Men moet dan zoveel mogelijk slagen, stukken enz. verliezen om te winnen. Met deze situatie kan men Huizinga's kritiek op mijn artikel heel goed vergelijken. Want naarmate hij meer gelijk heeft, naarmate de 'zelfverwerkelijking' meer iets zuiver persoonlijks, of juist iets meer algemeen menselijks is, is zij minder geschikt om als richtlijn voor de *overheid* te dienen bij het formuleren van onderwijsdoelstellingen. Ten eerste is onderwijs juist bedoeld als *cultuur*overdracht, d.w.z. noch puur persoonlijk, noch algemeen-menselijk, maar *bij wijze van spreken* daar juist tussenin. Ten tweede moeten van overheidswege geformuleerde doelstellingen krachtens de democratische spelregels, die gelukkig nog in ons land gelden, van toepassing zijn op alle onderwijsgevenden en onderwijsontvangenden, d.w.z. gelden

zonder aanzien des persoons. Ten derde moet, als de overheid doelstellingen uitvaardigt, te controleren zijn of en in welke mate dergelijke doelstellingen worden verwezenlijkt, en wel eveneens op een in principe 'onpersoonlijke', d.w.z. niet van louter persoonlijke voorkeur of interpretatie afhankelijke wijze.

Een overheidsvoorschrift *kan* dus nimmer recht doen wedervaren aan een zo 'persoonlijk' iets als de zelfverwerkelijking volgens Maslow en Huizinga is. Dat heb ik in mijn vorig artikel tot uiting willen brengen; en in dit standpunt voel ik mij alleen nog maar versterkt door de kritiek van Huizinga.

Ten besluite: Huizinga ontkent niet, kan ook niet ontkennen, dat er nog andere, door competente psychologen opgestelde theorieën over de persoonlijkheid zijn dan die, welke door de 'humanistic psychology' zijn geïnspireerd. Als de overheid nu

haar beleid baseert op de 'humanistic psychology' in één harer versies, dan doet zij een keuze die, bij de huidige stand van zaken, niet op grond van wetenschappelijk-psychologische argumenten te verdedigen is. Een ongefundeerde keuze voor deze theorie is dan ook alleen uit politieke overwegingen te verklaren. Als ik een aanhanger was van de 'humanistic psychology' (dat ben ik niet, al spreken sommige van haar idealen mij aan, en al erken ik, dat zij terecht op lacunes in ons psychologisch inzicht heeft gewezen) dan zou ik uitroepen: 'non tali auxilio'; ik zou de strijd der meningen met wetenschappelijke, niet met politieke middelen willen beslechten. In de toon van Huizinga's artikel meen ik eenzelfde gezindheid te bespeuren; en al zijn wij het op fundamentele punten niet eens, ik heb respect voor de wijze waarop hij zijn mening en zijn bezwaren heeft geformuleerd. Ook in die zin meen ik, dat zijn gelijk tevens het mijne zou zijn.